

ANU PYLKKÄNEN

Naisten oikeudet maataloilla – suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia

Anu Pylkkänen käsittelee modernisaatiota ennen muuta historiallisena prosessina, jonka oleellisia piirteitä ovat yksilön oikeudet ja muodollinen tasa-arvo. Tällä tutkimuskohteen valinnalla Pylkkänen ei ota sinänsä kantaa feministiseen modernisaation kritiikkiin, mutta hänen tavoitteenaan on myös analysoida sitä, miten modernisaatio on rakennettu toisaalta samanlaisuuden, toisaalta eron perustalle.

■ Perimystä ja muita maatalaan ja maatalouteen liittyviä oikeuksia on Suomessa leimannut pitkään jatkunut patriarkalisuus. Patriarkalisuus merkitsi paitsi isännälle keskitettyä valtaa myös taloudellisten resurssien, ennen muuta maaomaisuuden, pitämistä suvun (miesten) käsissä. Hierarkkinen ja kollektiivinen valtarakenne säilyi kauan senkin jälkeen, kun oikeudellisesti oli siirrytty yksilöiden muodollisen tasa-arvon aikaan.¹ Oikeudet tai oikeudellinen kehitys yleensä eivät siis välttämättä itsessään muuta oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa koskevia käsityksiä, jos sosiaalinen ja taloudellinen ympäristö ei muutu vastaavasti. Maatilojen naisten sovittaminen yksilön oikeuksien kehikkoon oli pitkä historia, joka osoittaa, kuinka sosiaalisten rakenteiden ja kulttuuristen merkitysten historiallinen jatkuvuus ylittää oikeudessa tapahtuneet muutokset.

Miesvaltaisuus murtui 1960-luvun lopulla, jolloin teollistuminen ja alkava hyvinvointivaltion rakentaminen alkoivat muuttaa myös maaseudun elämää. Maalta muutettiin yhä enemmän kaupunkeihin, ja varsinkin naiset siirtyivät pois maatalouden piiristä.

Palkkatyöstä tuli perusta, jolle universaalia sosiaalista ja oikeudellista tasa-arvoa ryhdyttiin rakentamaan. Mutta muutokset eivät olleet vaikuttamatta myös maataloudessa. Perheviljelmillä alkoivat hitaasti muuttua sekä työnjako että päätöksenteko. Maatilan emännät saavuttivat itsenäisiä sosiaalisia oikeuksia vasta 1980- ja 1990-luvulla kansainvälisen oikeuden luoman ulkoisen paineen kautta. Maatilan emäntä tuli kaikkein viimeisimpänä 'näkyviin' maatilatalouden kokonaisuudesta sen itsenäiseksi jäseneksi ja yksilöllisten oikeuksien omistajaksi.

Tässä artikkelissa käyn läpi (epä)tasa-arvon pitkää historiaa maatilan emäntien ja osittain tytärten näkökulmasta. Tarkastelun kohteina ovat ne maaseudun naiset, joilla ylipäänsä oli oikeuksia – tilattomilla oli pitkään lähinnä vain velvollisuuksia. Kun puhutaan oikeuksista ja oikeudellisesta tasa-arvosta, lähtökohtana on aivan tietty yhteiskuntaryhmä eli maata tai muuta omaisuutta omistavat ihmiset. Kysymys köyhyydestä ei kuulu oikeuksien alaan. Tasa-arvo oikeuksien näkökulmasta ymmärrettynä merkitsee ennen muuta yhtäläisiä mahdollisuuksia käyttää vapauttaan ja omaisuuttaan. Yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta voidaan tosin myös kutsua tasa-arvoksi, jolloin se mielletään yhtäläiseksi osallisuudeksi resurssien ja vallan jaossa. Vaikka tällaisellakin ajattelulla on yhtymäkohtia oikeuteen, kyse ei ole varsinaisesti samasta asiasta. Moderni oikeus ei ota kantaa valtasuhteisiin vaan on niiden suhteen neutraali. Lähemmässä tarkastelussa ilmenee kuitenkin, että oikeuden neutraalin kielen sisään on sittenkin rakennettu muun muassa sukupuoleen perustuvia eroja.

Artikkelin pääjuonteena on tarkastella sitä jännitettä, joka historiassa on vallinnut tilojen ja suvun kollektiivisten etujen sekä perheenjäsenten yksilöllisten oikeuksien välillä. Kuinka kauan esimoderni sukumaa-ajattelu on jatkunut, ja millainen oli se prosessi, jossa yksilöt nousivat esiin kollektiivista? Historiallisen jatkuvuuden ja muutosten osoittamiseksi tarkastelutapa ja tekstin rakenne korostavat oikeuden pitkää linjaa aina keskiajalta asti. Mitä jännite yhteisön ja yksilön välillä kertoo oikeuksien suku-

puolisidonnaisuudesta? Miten yhtäläiset yksilön oikeudet ovat tulleet osaksi oikeudellista ajattelua ja kuinka ne on kunakin aikana ymmärretty ja pantu täytäntöön maatalan emäntien kohdalla? Muutokset ja murmutat 'pitkään linjaan' kytketään sekä oikeuden kansainvälistymiseen ja naisten ihmis-oikeuksia koskevaan kehitykseen että hyvinvointivaltioon. Oikeuksien ja tasa-arvon merkitykset ovat muuttuneet, mutta oikeuden ja oikeuksien järjestelmän jännitteet ja sisäiset ristiriidat ovat monilta osin pysyneet myös samoina. Moderni oikeus ei suinkaan ole sellainen ristiriidaton ja harmonisoitu järjestelmä jona se haluaa itsensä esittää. Vaikka naisille alisteisia rakenteita ja käytäntöjä on pyritty ja pyritään purkamaan, samalla pidetään yllä sosiaalisia instituutioita (kuten perhe) joissa naisten kokemus alistamisesta erityisesti ilmenee.² Itse ajatus oikeuden henkilöydestä on sisäisesti sukupuolittunut, koska sen mallina ovat olleet vapaat omistavat miehet. Kuinka paljon naisten tulo oikeuden henkilöiksi on ollut assimilaatiota tuohon malliin, kuinka paljon erojen vahvistamista? Mitä vaikutuksia kummallakin painotuksella on ollut?

Oikeuden ja oikeuksien mahdollisuudet muuttaa sukupuolittuneita sosiaalisia käytäntöjä ovat aina rajalliset. Pohjoismainen historia osoittaa kuitenkin, että oikeudet on myös mahdollista nähdä yhtenä oleellisena osana tasa-arvoisen yhteiskunnan rakentamista. Oikeudellinen tasa-arvo ei ole pelkästään sitä, että naiset sovittautuvat miehiin malliin, ellei samalla pureta yhteiskunnallisen vallan- ja työnjaon sukupuolitettuja merkityksiä. Ei siis riitä, että naiset ikään kuin täyttävät 'annetun' oikeuden henkilön mallin, vaan samalla olisi puututtava siihen sosiaalisten käytäntöjen maailmaan, joka pitää yllä eroja, esimerkiksi perheen työnjakoa ja miesten ja naisten työn erilaista arvostusta. Perinteinen liberaali oikeus ei kannata puuttumista tällaisiin yksityisyyteen liittyviin seikkoihin, mutta Pohjoismaissa on ollut muuta Eurooppaa helpompaa luoda varsinkin sosiaaliturva- ja palvelujärjestelmiä, joilla on suoraa tai ainakin välillistä vaikutusta myös perheiden ja kotitalouksien sisällä. Suomessa esimoderni sosiaalimalli

muuttui kohti modernia tasa-arvoa ja yksilöiden yhteiskuntaa nimenomaan hyvinvointivaltion sosiaalisen kansalaisuuden myötä 1960-luvulta eteenpäin.

Oikeuksista puhuttaessa painottuvat Suomen historiassa erityisesti omistusoikeudet. Näin oli myös miesten ja naisten tasa-arvoa koskevissa keskusteluissa ja uudistuksissa 1900-luvun alun molemmin puolin. Pitkään jatkunut agraarisuus heijastui kiinnostuksena ennen muuta ihmisten suhteesta tuon ajan tärkeimpään resurssiin, maahan. Toisaalta se heijastui siinä seikassa, että yksilöiden oikeuksia ei lopulta ollutkaan kovin helppo nähdä erillisinä suvusta, säädystä tai yhteiskuntaryhmästä. Suomessa yhteisölliset ja yhteiskunnalliset rakenteet (suku, perhe, sääty, kansakunta) ovat pitkään olleet tärkeämpiä kuin yksilöt. Tasa-arvo on nähty sosiaaliryhmien välisenä tasa-arvona, mikä on näkynyt varsinkin korporatistisissa prosesseissa ja tulonjakopolitiikassa. Sukupuoliero ei ole kovin paljon korostettu, symmetriaa sitäkin enemmän. Tämä seikka on historiankirjoituksessa joskus aiheuttanut myös tulkintoja naisten vahvuudesta, mitä käsitystä on toisaalla myös pyritty purkamaan.³ Liityn niihin tutkijoihin, jotka pyrkivät osoittamaan muodollisen tasa-arvon sisälle rakennetun sukupuolittuneen valtarakenteen.

Yksilöiden oikeuksien toteutuminen on siis pitkä historiallinen prosessi, jolla on lu-

1. Modernisoitumisen viiveestä maaseudulla Kirsti Niskanen (2001) *Gender Economics in Action: Rural Women's Economic Citizenship in Finland during the Twentieth Century*. *Journal of Women's History* 13.2., 132–157. Niskanen on esittänyt, että ajatus suvun maasta ja sen siirtämisestä sukupolvelta toiselle sekä siihen ajatukseen liittynyt käsitys sukupuolten komplementaarisuudesta on nimenomaan ollut tekijä, joka on vaikuttanut modernisoitumisen viiveeseen. Kirsti Niskanen (1998) *Genushistoria och agrarhistoria – ett paradigmskifte på spåret?* Kirsti Niskanen (red) *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*. Stockholm Studies in Economic History 31, 6–7.

2. Maxine Molyneux & Shaha Razavi (2002) Introduction. *Gender Justice, Development, and Rights*, toim. Maxine Molyneux & Shaha Razavi, Oxford: Oxford University Press.

3. Pirjo Markkola (2002) *Vahva nainen ja kansallinen historia. Suomineitonon hei! Kansallisuuden sukupuoli*, toim. Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino, 75–90.

kuisia kerrostumia. Vaikka jo vuoden 1919 hallitusmuodossa lähdettiin kiellosta syrjiä ketään henkilöön liittyvillä perusteilla, kysymys syrjimättömyydestä on viime aikoina tullut yhä tärkeämmäksi. Se on saanut monia uusia ulottuvuuksia, esimerkiksi tosiasiallisen tasa-arvon ja välillisen syrjinnän käsitteet. Hyvinvointivaltioon liitetty tasa-arvon käsite on viime vuosikymmeninä puettu vahvaan oikeudelliseen muotoon.⁴

Esimoderni ja varhaismoderni 'tasa-arvo'

Vaikka markkinatalouteen perustuva moderni oikeusjärjestelmä kehittyikin Suomessa hyvin hitaasti 1800-luvulta lähtien, on tarkastelu kuitenkin aloitettava jo kauempaa. Jo keskiajalta lähtien on ollut nähtävissä jännite yksilön oikeuksien ja patriarkaalisten yhteisörakenteiden ja -arvojen välillä. Näitä jännitteitä ei ole vielä kukaan ratkaistu, ja itse asiassa historia myös monella tavalla toistaa itseään. Joskus puhutaan oikeudellisesta Sisyfos-prosessista. Kyse ei ole lineaarisesta kehityksestä, jossa naisilla ensin ei ole oikeuksia ja sitten on, aivan kuin nykyaika olisi jollain tavoin historian huipentuma. Sen sijaan voidaan väittää, että tasa-arvoa on jossain muodossa käsitelty koko tuntemamme oikeushistorian ajan. Se on lähes aina ollut tuontitavaraa, jota on yritetty vaihtelevin tavoin sovittaa yhteen olemassa olevien traditioiden ja sosiaalisten rakenteiden kanssa. Vaikka ajatus yksilön oikeuksista on vanha, se on meillä vakiintunut todella myöhään, lopullisesti 1990-luvulla. Varsinkin kysymykset yksityisyyden suojasta ja itsemääräämisoikeudesta tulivat toden teolla esille vasta Suomen liittyttyä Euroopan ihmisoikeussopimukseen vuonna 1989.

Maatilojen naisten oikeuksia on luontevinta tarkastella yhtäältä perimyksen, toisaalta avioliiton kautta. Kuinka paljon nainen saavutti oikeuksia oman sukunsa, kuinka paljon aviomiehensä kautta, vai oliko hän lähinnä resurssien välittäjä ilman itenäisiä oikeuksia? Kuinka paljon suvun ja aviomiehen oikeudet ja intressit toisaalta rajoittivat naisten oikeuksia?

Ruotsin keskiaikainen oikeus tunsu peril-

listen yksilölliset perintöosat toisin kuin esimerkiksi Englanti, jossa primogenituuri eli vanhimman pojan etuoikeus perintöön oli oikeudellisesti vahvistettu periaate. Tämän tavoitteena oli säilyttää maaomaisuus jakamattomana sukupolvesta toiseen. Tanskalaisesta oikeudesta, joka puolestaan oli jo varhemmin muovautunut roomalaisen ja kanonisen oppineen oikeuden vaikutuksesta,⁵ omaksuttiin Ruotsiin 1200-luvun lopulla sekä pojan että tyttären perintöoikeus vaatimusoikeutena, joka ei ollut riippuvainen perinnönjättäjän tahdosta. Vaikka sukumaan vahva asema ja sukulinjan kulku mieslinjassa olikin käytännössä hyvin tavalista, ajatus yksilöllisestä perimyksestä ei suinkaan ollut vain kuollut lain kirjain. Toinen asia on, vastasivatko saadut perintöosat aina lainmukaista määrää tai olivatko ne laadultaan yhtäläiset eli osuuksia kaikenlaatusesta omaisuudesta. Pikemminkin näyttää siltä, että naiset eivät käytännössä saaneet sitä, mitä heille lain mukaan olisi kuulunut: maalla puolet pojan osasta, kaupungissa pojan osa.

Koska perimys etenkin talonpoikaistalouksissa oli niin voimakkaasti sidoksissa tilan sukupolvenvaihdokseen ja vanhan isännän ja emännän elättämiseen (mm. syytinkisopimuksen kautta), tytärien saamat osuudet eivät vastanneet heille kuuluvaa ideaalista osaa tilasta. Tyttäret harvoin perivät maata. Heidän osuutensa riippui paljolti siitä, miten tila tuotti ja riitti sisarusuuksiin.⁶ Suojasiko suku (vanhemmat) naispuolisia jäseniään myös näiden avioliiton aikana sukumaan suojan kautta? Tämä kysymys on oletamus, joka ei saa kovin paljon vahvistusta ainakaan uuden ajan alun oikeuskäytännön valossa: sukumaata harvoin jos koskaan tuli tytärien perintöön. Vanhan parin intressissä oli lähinnä vain oman elatuksen turvaaminen, jolloin riitely perinnöstä käytiin tilanjatkajan ja sisarusten (tai näitä edustavien aviomiesten) kesken.

1600-luvun lopulla perimysoikeudesta keskusteltiin ensi kerran tasa-arvon näkökulmasta, mutta laki ei lopulta suurestikaan muuttunut. Valtakunnan yleistä lakia valmistelevassa lakikomissiossa varsinkin porvarillisesta taustasta tulevat jäsenet olivat

valmiita kannattamaan lasten tasa-arvoa perimyksessä vedoten luonnonoikeuden mukaiseen kaikkien ihmisten luontaiseen yhdenvertaisuuteen. Aateliston edelleen jatkuvaa valtaa ilmensi, että maaseudun poikien isommat perintöosat kirjattiin uudestaan vuoden 1734 lain perintökaaren 12 lukuun.⁷ Tämän lisäksi laissa oli säännös vanhimman pojan etusijasta valita perintöosansa, ns. otto-oikeus, mikä läheni primogenituuria.⁸ Tämä suurelta osin keskiajalta peräisin oleva perimys, jossa oli sekä kollektiivisia, sukuun ja säätyyn liittyviä, että yksilöllisiä piirteitä, oli Suomessa voimassa osittain aina vuoteen 1965 asti, mutta maaseudun perintöosat tasoitettiin vuonna 1878. Myös perimyskäytännöissä oli nähtävissä suurta jatkuvuutta, sillä naiset harvoin perivät maata.⁹

Modernin oikeuden synty: liberalismia agraarisessa kehityksessä

Kun valtiopäivätoiminta alkoi 1860-luvulla, naisten oikeudet olivat yksi ensimmäisiä säänneltäviä kysymyksiä. Valtiopäivämiehiä innoittivat liberalismiin opit yksilönvapaudesta, joskaan aivan kaikille ja samoin ehdoin sitä ei sittenkään haluttu ulottaa. Säätyjen intressit vaikuttivat tavoitteisiin ja kannanottoihin. Muutokset alkoivat porvariston maailmasta. Porvariston naisille tärkeä uudistus oli vuoden 1864 asetus naittajanjavallan poistamisesta, joka toi naisille täysivaltaisuuden 25 vuoden iässä ja poisti holhoojan naittajaoikeuden ja taloudellisen vastuun holhottavasta ja tämän elatuksesta. Holhous ei enää sopinut markkinaistuvaan yhteiskuntaan. Sen sijaan alimpien yhteiskuntaryhmien naisille eli maaseudun ja kaupunkien tilattomien ja talottomien perheiden tyttärille, jotka työskentelivät palveluksessa, tällä uudistuksella ei ollut paljoakaan merkitystä, sillä heille työnteko oli palkollis- ja irtolaissääntelyn perusteella pakko ja myös taloudellinen välttämättömyys.¹⁰ Talonpojiston kantoihin puolestaan vaikutti edelleen voimakkaasti sukumaaperinne.

Lineaarista historiakäsitystä ilmentäisi ajatus, että sen jälkeen, kun liberalismiin

aatteet oli omaksuttu, ne vain pantiin täytäntöön. Todellisuudessa näkemykset olivat hyvinkin jakautuneet säätyjen välillä. Hyvän kuvan tasa-arvoperiaatteen ja patriarkaalisen järjestelmän välisestä jännitteestä saa lukemalla talonpoikaissäädyn keskusteluja perintöoikeuksia koskevasta uudistusesityksestä.¹¹

Valtiopäiväedustajat viittasivat usein ajan tasa-arvokeskusteluihin esimerkiksi ”seuraten sitä nykyajan katsantotapaa, että vaimo on oleva yhtä suuressa arvossa kuin mies” (ed. Brusila 13.4.1877, 491) ja todeten, että ”vaimon kyky ja jalous on nykyajalla huomattu yhtä suuresti vaikuttavan perheen ja yhteiskunnallisten olojen edistytymiseksi kuin miehenkin” (ed. Karvosenoja, 493). Tasa-arvon kannattajat katsoivat naisten oikeuksien saavan oikeutuksensa naisten, erityisesti emäntien aktiivisesta roolista tuottavassa työssä maataloudessa ja siitä vastuusta, joka heillä oli kotitalouden johtamisessa ja hoitamisessa. Keskusteluissa kylläkin sivuutettiin muiden maatalon nais-

4. Anu Pylkkänen (2004) *Constructions of Legal Persons in a 'Communitarian' Context: The Modernization of Law in Finland*. *New Challenges for the Welfare Society*, toim. Vesa Puuronen et al., Joensuu: Publications of Karelian Institute N:o 142; Kevät Nousiainen (2005) Tasa-arvon monet kasvot: kansainvälisistä vaikutuksista Suomen tasa-arvo-oikeudessa. *Lakimies* 7–8/2005, 1188–1209.

5. Helle Vogt (2005) *Slaegtens funktion i nordisk højmiddelalderret: kanonisk retsideologi og fredskabende lovgivning*. Köbenhavn: Jurist- og Økonomiforbundet.

6. Anu Pylkkänen (2005) *Forming the Marital Economy in the Early Modern Finnish Countryside. The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*, toim. Maria Ågren & Amy Louise Erickson. Aldershot: Ashgate.

7. Anu Pylkkänen (1990) *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 165–167.

8. R.A. Wrede (1911) *Förklaringar till ärfdabalken*. Helsingfors: Juridiska fakultetens förlagsrörelse, 105–107.

9. Eino Jutikkala (1958) *Suomen talonpojan historia*. Helsinki: SKS:n toimituksia 257, 332 ss.

10. Anu Pylkkänen (2006) *Naispalvelijan oikeudellinen asema 1664–1922. Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 73–94.

11. Talonpoikaissäädyn pöytäkirjat huhtikuussa 1877, 489–504, 515–530.

ten, varsinkin miniöiden ja piikojen alistettu ja näkymätön asema. Todellisuudessa naisten työtä ei maataloudessa arvostettu edes lähimain yhtä paljon kuin miesten työtä. Toinen oikeuksien peruste oli kansallivaltion kansalaisuus. Naisia tuli kohdella yhdenvertaisesti myös oikeudellisesti sen suuren merkityksen vuoksi, mikä heillä oli kansalaisten kasvattajina. Kolmas argumentti liittyi perheen elatukseen. Jos miehet eivät hoitaneet velvollisuuksiaan, naisten tuli voida ottaa vastuu köyhäinhoidon kulujen minimoimiseksi. Köyhäinhoitosäännöksissä ei edellytetty vaimon elatusvelvollisuutta, mutta käytännössä tämä vastuu tuntui olevan olemassa ainakin tavanomaisena käytäntönä. Mieselättäjyyden ihanteesta, joka näkyi sekä lainsäädännössä että tilastoinnissa, huolimatta kahden elättäjän malli oli kuitenkin usein käytännön todellisuutta.

Maatalouden praktisia tarpeita käytettiin myös argumentteina uudistusta vastaan. Vastustajat, lähinnä itäsuomalaiset valtiopäivämiehet, katsoivat, että laki toteutuessaan romahduttaisi koko maatalouden, jos tiloja pitäisi jakaa niin, että niistä ei enää saa kannattavia. Mainittiin esimerkkinä itäinen suurperhe, jossa veljekset muodostivat maatilan ja talouden yhdessä. Väitettiin, että heille olisi suuri rasite suorittaa sisarosuuksia. Toisaalta korostettiin, että perimysoikeudet vain siirtävät resursseja vävyille eli suvusta toiseen. Länsisuomalaiset valtiopäivämiehet puolestaan eivät pitäneet sisarosuuksia kohtuuttomina. Tämä alueellinen jakautuma mielipiteissä sopii yhteen sen seikan kanssa, että Itä-Suomen naisten perintöosat olivat käytännössä olleet aina länsisuomalaisia pienemmät, joskus suorastaan olemattomat. Länsi-Suomessa (ja Pohjois-Pohjanmaalla) oli tavallista korvata sisarosuudet irtain- tai rahasuorituksilla, joiden arvostus kuitenkin tuskin sielläkään aina vastasi lainmukaista osuutta, varsinkin jos tilalla oli muitakin suoritusvastuita kuin perintöosat.¹²

Toinen vastustava argumentointitapa kytkeytyi modernissa oikeudessa kehittymässä olevaan julkisen ja yksityisen väliseen jakoon. Naiset kuuluivat näiden mielipiteiden mukaan yksityisyyteen eivätkä siis tarvin-

neet oikeuksia. Naisten työpanosta tai kykyä hoitaa omaisuutta pidettiin joka tapauksessa paljon heikompana kuin miesten: ”hän ei ole luotu niillä luonnon ominaisuuksilla kuin mies, eikä voi varallisuutta hoitaa sillä tarkkuudella kuin mies” (ed. Härkönen, 496). Äitiyden tuli olla naisten kutsumuksena, ei ansiotyö, mikä vaatisi vielä parempaa koulutustakin kuin mikä naisilla yleensä oli. Miehen tuli elättää perhe. Työnjako nähtiin tällöin perusteena myös oikeuksien erilaisuudelle, mikä puolestaan sopii yhteen myös puoltajien argumenttien kanssa: sama työ, samat oikeudet, erilainen työ, erilaiset oikeudet (tai oikeudettomuus). Argumentit olivat kytköksissä kunkin puheen taustalla olevaan sosiaalimalliin: maatalo oli ainakin mielikuvissa jaetun työn alue (joskaan ei suinkaan tasa-arvoinen), porvarillinen ydinperhe taas perustui laadulliseen sukupuolieroon ja työnjakoon.

Kun otetaan huomioon, että patriarkaalinen maatalous suosi ja arvosti miesten työtä enemmän kuin naisten työtä, oli naisten työn ja modernien oikeuksien liittäminen yhteen itse asiassa todella uusi ilmiö eikä suinkaan jatkuvuutta esimodernista yhteiskunnasta. Jatkuvuuden voi kuitenkin havaita siinä, että nimenomaan työnteko oli se seikka, johon vedottiin. Ajattelutavan taustalla on selvästi myös ollut käsitys vallasta, joka tulee isännän ja emännän hierarkkisen aseman kautta. Käänteisesti tämä tarkoitti, että sukupuolen mukaan eriytynyt käsitys oikeuden henkilöistä ei ollut vakiintunut. Pelkkään äitinä ja puolisona olemiseen oli mahdollisuus vain harvoilla naisilla. Toisin sanoen porvarillisen ydinperheen vakiintuminen tapahtui eurooppalaisittain viiveellä ja itse asiassa samaan aikaan, kun sen sukupuolittunutta luonnetta jo alettiin kritisoida.

Argumentaation voi tiivistää seuraavasti: yhtäältä inklusiivinen, työn ja kansalaisuuden symmetriaa ja kansakunnan yhtenäisyyttä korostava tapa, toisaalta eriyttävä ja poissulkeva tapa, jossa perusteluiksi esitettiin yksityisen ja julkisen välinen ero, sukupuoliero ja ’luontaiseksi’ ymmärretty feminiininen ontologia. Talonpoikaissäätö ei lopulta hyväksynyt lakiesitystä, mutta se hy-

väksyttiin muiden säätyjen tuella.¹³ Tälläkään uudistuksella kysymystä naisten oikeuksista ei vielä ratkaistu lopullisesti, vaan debatit jatkuivat pitkälle 1920-luvulle.

Oliko 1800-luvulla siis olemassa käsitys yksilön oikeuksista, jotka eivät riippuneet ihmisen statuksesta eli sääty- ja perheese- masta? Perustuslaillisuuden ydinsisältö, perustuslain alemmanasteista lainsäädäntöä ohjaava ja sitova vaikutus yleisten periaatteiden, erityisesti yksilöiden perusoikeuksien kautta, oli tuolloin jotakuinkin vieras ajatus. Koko 1800-luvun ajan perustuslaillisuus miellettiin Suomessa yhteydessä kysymykseksi Suomen poliittisesta ja valtiollisesta asemasta, ei niinkään kansalaisten oikeuksista. Ruotsin ajalta peräisin olleet perustuslait käsitettiin Suomen autonomisen aseman takeiksi, ja lakien kirjaimellista kunnioittamista korostava ajattelutapa merkitsi ennen muuta pyrkimystä säilyttää vallitseva tila.¹⁴ Se merkitsi myös suhteellisen pitkään jatkunutta säätyprivilegioiden suojaa, mikä näkyi muun muassa siinä, että valtiopäivillä äänestettiin säädäyksiä. Suomen poliittisen autonomian puolustaminen ja nouseva nationalismi torjuivat siis voimakkaasti yleistä yhdenvertaisuutta. Ajatus, että säätyläiset ja tilaton työväestö kuuluisivat samaan kansakuntaan ja nauttivat samoja oikeuksia, alkoi nousta esille vasta 1800-luvun lopun kansalaisliikehdinnän, sortovuosikamppailun ja eduskuntauudistuksen myötä, mutta ei suinkaan helposti eikä kaikissa kysymyksissä.¹⁵ Toisaalta vasta 1880-luvulla alkoi kehittyä sellainen oikeustiede, jossa statusajattelusta siirryttiin kaikkien ihmisten periaatteelliseen oikeustoimikelpoisuuteen.¹⁶ Näkemys ei vielä tuolloinkaan muodostanut johdonmukaista perustaa kaikelle lainsäädännölle tai lainkäytölle.

Perintösäännöksiä uudistettiin seuraavan kerran vuonna 1965, jolloin säädettiin uusi perintökaari (5.2.1965/40). Perillisten tasa-arvoisuus säilytettiin, ja perillisen elinaikana saamat suuremmat lahjat katsottiin ennakkoperinnöksi. Myös lakiosa suojeli perillisiä, vaikkakin vapaosaa koskevilla testamenttimääräyksillä voitiin suunnata tilanjatkamista. Paluu aiempaan kirjattiin kuitenkin lainsäädäntöön vuonna 1982, jolloin perin-

tökaareen lisättiin uusi luku 25¹⁷ edistämään maatilatalouden sukupolvenvaihdoksia, erityisesti niiden joustavaa toimeenpanoa jo perittävän eläessä tilan elinkelpoisuuden säilyttämiseksi.¹⁸ Vajaa kymmenen vuotta aiemmin, vuonna 1974, oli luotu luopumiseläkejärjestelmä, joka helpotti tilan isännöyden siirtoa perittävä(i)en elinaikana. Nyt tuli mahdolliseksi perintökaaren mukaan valita niin sanottu sovelias tilanpidonjatkaja, jonka perintöosuuteen maatilatalouden kokonaisuus tuli. Soveliasuus tuli arvioida ammatillisilla perusteilla, joita olivat kokemus, koulutus ja henkilökohtaiset ominaisuudet.

Hallituksen esityksen perustelujen mukaan tilalla jo asuvalla ja siellä työskentelevällä perillisellä tuli olla etusija, sillä jo valitsemia olosuhteita tuli muuttaa mahdollisimman vähän. Laki ei kumonnut muiden perillisten lakiosia. Leskikin saattoi päästä tilanjatkajaksi, mutta vain jos hänellä oli ammatilliset edellytykset siihen ja järjestelyn voitiin katsoa olevan sopusoinnussa tilanhoidon tarpeiden kanssa. Vaikka leskellä olikin (vuodesta 1983) oikeus pitää puolisoiden yhteinen koti jakamattomana hallussaan elinaikanaan, varsinainen maatilatalous ei kuulunut tähän. Vaatimus soveliasuudesta on ollut käytännössä sukupuolitunut,

12. Pylkkänen (1990) 174–182, 197–206.

13. Talonpoikaissäätö olisi kyllä hyväksynyt puolisoien yhtäläiset naimaosat mutta ei yhtäläisiä perintöosia. Urpo Kangas (1996) *Omaisuuuden yhteydestä omaisuuden erillisyyteen*. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 52, 23–27.

14. Lars Björne (2002) *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia III 1871–1910*. Rättshistoriskt bibliotek LX. Lund: Institutet för rätts-historisk forskning grundat av Gustav och Karin Olin, 197–198.

15. 'Kansan' käsitteen muotoutumisesta ks. Ilkka Liikanen (2003) *Kansa. Käsitteet liikkeessä*, toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius. Tampere: Vastapaino.

16. Robert Montgomery (1885–1895) *Finlands Allmänna Privaträtt*. Helsingfors: G. W. Eidlunds Förlag; Björne (2002), 177–181.

17. Laki perintökaaren muuttamisesta 20.8.1982/637.

18. Lain taustasta HE 149/80; Aulis Aarnio, Ahti E Saarenpää, Pekka Santala (1983) *Maatilan sukupolvenvaihdos*. Jyväskylä: A-Tieto Oy, 11–14; Heikki E.S. Mattila (1979) *Les successions agricoles et la structure de la société. Une étude en droit comparé*. Helsinki: Éditions Juridica Ky, 66–81

Talon töissä Käkisalmen pitäjässä 1890-luvulla. Museovirasto (A. Aarnio).

sillä ammatillisuuden kehittyminen alkaa jo kasvatuksesta. Tiloilla poikia sosiaalistetaan tilan töihin jo nuorina, kun taas tyttöjä kannustetaan hankkimaan jokin muu koulutus tilan ulkopuolella.¹⁹ Naisten omaelämäkerralliset tekstit 1900-luvulta ilmentävät myös sitä, että tyttären oli jo varhaisessa vaiheessa ymmärrettävä hakeutua koulutukseen taatakseen toimeentulonsa, sillä tytärten asema tilalla ja sen perimyksessä oli poikiin nähden toissijainen.²⁰ Koulutus puolestaan avasi naisille useita vaihtoehtoja.

Pohjoismainen malli I: tasa-arvo avioliitossa

Perinnön ohella avioliitto oli ollut oikeudellisen debatin kohteena 1600-luvulta asti. Keskiajalta peräisin olevien säännösten (maan- ja kaupunginlaki) mukaan vaimon perintömaa ei ollut naimaosan alaista eikä aviomiehen vapaasti luovutettavissa ilman vaimon ja tämän suvun suostumusta. Vuoden 1734 laissa vaatimus vaimon suvun suostumuksesta poistettiin korostamalla vaimon velvollisuutta omalta osaltaan tukea avioliiton/avioparin yhteisiä tavoitteita. Vaimon katsottiin hyötyvän miehen taloudellisista toimista, jotka kartuttivat omaisuuden arvoa ja siten olevan velvoitettu myös osaltaan kantamaan vastuuta omalla omaisuudellaan. Aviomiehen asema korostui suvun kustannuksella, mutta ei kuitenkaan niin paljon, että sukumaakäsitteestä olisi irtauduttu. Toisin kuin samoihin aikoihin Tanskassa, Ruotsin oikeudessa vaimon suostumus perintömaan luovutuksiin vaadittiin silti edelleen ja perintömaa pidettiin naimaosan ulkopuolella aina 1929 avioliittolakiin asti. Avioliitto ei siis tuonut vaimon omaisuutta miehen omistukseen kuten englantilaisessa *coverture*-järjestelmässä. Mutta oli-ko sillä käytännön vaikutuksia?

Kun naiset maaseudulla tavallisimmin perivät karjaa, rahaa tai irtainta, ehkä niityn karjan rehua varten, käytännössä he käyttivät talouteen tuomiaan resursseja omissa tehtävissään emännänvallan nojalla. Vaimot saivat ottaa tuomansa omaisuuden mukanaan taloudesta lähtiessään, esimerkiksi avioituessaan uudestaan leskeytymisen jäl-

keen.²¹ Aviomiehen edusmiesvalta oli yhteineväinen talon isännän vallan kanssa, ja siihen kuului ennen muuta maaomaisuudesta huolehtiminen ja koko tilan väen johtaminen ('laillinen suojele') ja edustaminen ulospäin. Miehet eivät puuttuneet emännänvallan alueelle kuuluviin asioihin, sillä miehelle olisi ollut häpeällistä tehdä naisten työtä.²² Karjanhoito oli aina pitkälle 1900-luvulle asti pelkästään naisten työ. Naisten työalue oli kyllä joustava, ja naiset joutuivat osallistumaan myös viljelyyn ja muihin ulkotöihin, vaikka työnjako ei joustanutkaan molemmin puolin.

1880-luvulla aviopuolisoiden varallisuus-suhteet tulivat jälleen keskusteltaviksi. Vaimon taloudellinen itsenäisyys ja edusmiesvallan lakkauttaminen olivat ajan porvarillisten naisasianaisten vaatimuslistalla. Katsottiin, että moderni yksilö oli vapaa sukupuolestaan riippumatta, ja oikeusjärjestelmän tuli myös ottaa tämä 'samanlaisuusmalli' lähtökohdaksi.

Toisin kuin Tanskassa ja Norjassa, suomalaisessa naisasialiikkeessä ei juuri korostettu vaatimusta ottaa huomioon naisten ja miesten erilaiset roolit.²³ Konservatiivisten juristien vaikutuksesta vuonna 1889 päädyttiin vain osauudistuksiin. Vaimon ansiotulot tulivat hänen itsensä hallittaviksi, muu omaisuus jäi aviomiehen hallintaan, ellei avioehdolla asiasta ollut sovittu toisin tai omaisuudenyhteyttä purettu suhteellisen vaikeasti saatavan pesäeron kautta. Asia kä-

19. Maarit Sireni (2002) *Tilansa tekijät. Tutkimus naisen emännyydestä ja maatilasta naisen paikkana*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 56. Joensuu: Joensuun yliopisto, 259. Aarnio et al. (1993, 58) katsovat, että soveliaisuutta arvioitaessa on otettava huomioon paitsi henkilö myös perheyksikkö. Kuvaavaa kyllä, esimerkiksi annetaan, että palkkatyössä oleva tytär voi esittää vaatimuksen tilan sisällyttämisestä osuuteensa, jos hänellä on puoliso, joka voi täyttää ammatilliset edellytykset.

20. Satu Apo (1993) Orjatytöstä oman kodin valtiaaksi. Näkemyksiä kahdeksasta maalaiselämän kuvauksesta. *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerrasta*. Toim. Ulla Piela. Helsinki: SKS Tietolipas 127.

21. Pylkkänen (1990) ja Pylkkänen (2005).

22. Apo (1993) 131.

23. Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck, Christina Carlsson Wetterberg (2006) *Inte ett ord av kärlek. Äktenskap och politik i Norden 1950–1930*. Göteborg: Makadam, 240–246.

sitettiin erittäin voimakkaasti tasa-arvokysymykseksi, mutta argumentaatio kulki myös sitä kautta, mitä hyötyä perheelle ja kotitaloudelle voi olla vaimon laajennetuista oikeuksista. Uudistuksen tarkoituksena oli myös muuttaa puolisoitten velkavastuuta koskevat säännökset vastaamaan kehittyvien markkinoiden ja luottolaitoksen tarpeita ja suojaamaan velkojia entistä paremmin. Tasa-arvon vastustajat katsoivat, että omaisuudenyhteyden ja aviomiehen edusmiehyden lakkauttaminen olisi uhannut kristillistä avioliittoa ja perhettä.²⁴

Asia tuli uudestaan esille vuonna 1907, kun naiskansanedustajat tekivät aloitteen edusmiehyden kumoamiseksi avioliitossa. Oli paradoksaalista, että naimisissa olevat naiset saattoivat toimia kansanedustajina mutta eivät hallita omaa omaisuuttaan. Asia ei edennyt suotuisasti varsinkaan valtiopäivätoiminnan epävakaisuuden mutta myös konservatiivien vastustuksen vuoksi. Itsenäistymisen jälkeen Suomi liittyi skandinaviaaniseen avioliittolakien harmonisaatioon, joka oli alkanut Ruotsin aloitteesta vuonna 1909 ja johtanut tasa-arvoon perustuvan pohjoismaisen avioliittomallin luomiseen.²⁵ Vuoden 1929 avioliittolaki perustui puolisoitten tasa-arvoon ja oikeudelliseen itsenäisyyteen, ja sen aviovarallisuusjärjestelmä toi avio-oikeuden kaikkeen omaisuuteen, myös perintömaahan, ellei avio-oikeutta suljettu avioehdolla pois. Ns. vanhat avioliitot, jotka oli solmittu ennen lain voimaantuloa, säilyttivät vanhan varallisuusjärjestelmän.

Pohjoismaisen avioliittomallin taustalla oli ennen muuta pyrkimys tehdä naisten työpanokset kotona näkyviksi ja turvata vaimon asema, olipa hänellä omia ansiotuloja tai ei. Vaimo ei ollut enää aviomiehen määräysvallassa eikä täysin riippuvainen hänestä. Laki määräsi, että vaimo saattoi oikeudessa vaatia elatusta itselleen ja varoja taloudenhoitoon, ellei mies niitä riittävästi suorittanut, joskaan tämä ei käytännössä ollut suinkaan tavallista.²⁶ Vaimon tekemä kotityö katsottiin hänen osuudekseen perheen elättämisessä, ei työksi. Tässä työllä tarkoitetaan sellaista toimintaa, joka tuottaa tekijälleen yksilöllisiä etuja ja oikeuksia, esimer-

kiksi oikeuden korvaukseen. Puolisoiden välillä ei saanut lain mukaan suorittaa korvausta edes puolison osallistuessa tuottavaan työhön maatilalla, saati nykytermein 'hoivaksi' katsotusta kotityöstä. Tarkoituksena oli estää kolmansien osapuolien oikeuksien loukkaaminen siirtämällä varoja puolisoilta toiselle, jotta kolmansien osapuolten (esimerkiksi velkojien) etuja ei olisi loukattu. Ajatus kotityöstä 'työnä' hämärtyi myös sitä kautta, että kun se aiemmin oli ollut talouteen palkattujen piikojen tehtävänä, uusi kotitalousajattelu siirsi työn perheenemännän vastuulle ja velvollisuudeksi ilman korvausta.

Vaimo sai kuitenkin mennä vapaasti ansiotyöhön kodin ulkopuolelle. Vaatimus aviomiehen suostumuksesta työsopimuksen tekemiseen oli lakkautettu jo aiemmin, työsopimuslailla vuonna 1922. Verolainsäädän-

24. Kangas (1996) 28–43. Samoihin aikoihin keskusteltiin Norjassa vaimon täysivaltaisuudesta ja aviopuolisoiden varallisuussuhteista, joista annettiin laki vuonna 1888 (Lov om formuesforholdet mellom ektefeller). Lain pääsäännöksi omaksuttiin puolisoitten yhteisomaisuus ja vaimon veto-oikeus miehen tekemiin oikeustoimiin nähden. Norjalaisen naisasialiikkeen ja porvarillisten juristien ajama vaimon yksityisomaisuus ei saanut kannatusta, vaan enemmistö asiasta järjestetyssä kuntien hallintoelinten kuulemisessa halusi korostaa miehen ja vaimon yhteistä päätöksentekoa kuten talonpoikaistalouksissa oli tapana. Juristien näkemykset korostivat heidän mielestään liikaa sukupuoliero: miehen etusijaa taloudellisten asioiden hoidossa ja vaimon epäitsenäisyyttä, mikä ei sopinut talonpoikaisiin arvoihin. Suomessa konservatiivit halusivat lähinnä säilyttää vuodelta 1734 peräisin olevan aviovarallisuusjärjestelmän ja naisasianaiset purkaa omaisuudenyhteyden. Modernia porvarillista maailmankuvaa edustavia toimijoita oli Suomessa selvästi vähemmän kuin Norjassa, joskin samantapaisia argumentteja vaimon kotiroolista toki esitettiin. Suomessa aatelisto edusti monessa suhteessa modernimpaa ajattelua kuin talonpojisto. Norjan lakivalmistelusta Hilde Sandvik (1998) *Myndige bondekvinner – losningen på et moderniseringsproblem? Debatten rundt gifte kvinner myndighet 1868–1888*. Kirsti Niskanen (red) *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbruket modernisering*. Stockholm Studies in Economic History 31, 23–43. Suomen perheoikeuden historiasta Anu Pylkkänen (2006) *Perhe yksityisalueena. Lakimies 7–8/2006*.

25. Melby et al. (2006).

26. Omaelämäkerrat heijastavat päinvastoin vaimojen suuria vaikeuksia saada käyttönsä rahaa, sillä kun perintömaa kuului miehelle, kuului hänelle ajan käsitysten mukaan sen tuottokin. Joskus vaimot saivat rahaa myymällä salaa maatilan tuotteita. Apo (1993) 136–137.

tö²⁷ lähti kuitenkin siitä, että mies elättää perheen. Maatilatalouden tulot kirjattiin sen puolison nimiin, jonka työpanos oli suurempi, ja tämä sama periaate koski kaikkia aviopuolisoita: myös palkkaan perustuvien ansiotulojen yhteisverotuksessa vähemmän ansaitsevan puolison tulot lisättiin enemmän ansaitsevan puolison tuloihin.

Maatilojen emäntien asemaan avioliiton kestäessä uudistus ei tuonut kovinkaan suurta muutosta. Vaimo kyllä omisti ja hallitsi omaisuuttaan ja tulojaan, jos hänellä sellaisia oli, mutta käytännössä tila useimmiten edelleenkin oli miehen perintö ja maatilatalouden tulot miehen päätösvallassa. Leskeytymisen tai avioeron jälkeen tilanne oli avioliittolain säätämisen jälkeen uusi: avio-oikeus laskettiin myös perintöomaisuuden arvosta, ei pelkästään avioliiton aikana hankitusta kuten aiemmin naimaosa. Sen sijaan puolisoilla ei ollut perintöoikeutta toistensa jälkeen, se säädettiin vasta perintökaareissa vuonna 1965. Sukumaan suoja jatkui siis todella kauan. Myös puolison asemaa sukupolvenvaihdoksessa turvaava luopumiseläkejärjestelmä säädettiin vuonna 1974.²⁸ Maaseudun emäntien ja piikojen asemaa muuttivat käytännössä ennen muuta maataloustuotannon uudistukset, koneellistuminen ja kaupallistuminen varsinkin meijeritoiminnassa, mikä johti työn ammatillistamiseen mutta myös erilaistumiseen siten, että perheenemännät alkoivat omistaa entistä enemmän aikaa kodinhoitoon. Tämä oli myös ajan kotitalousideologian lähtökohta, jossa emännän osuutta tuottavan työhön häivytettiin näkyvistä ja kotityön sisällöksi tuli perheen hyvinvoinnista huolehtiminen.²⁹

Avioliittolakiuudistus oli monessa suhteessa paradoksaalinen. Se toteutti tasa-arvon puolisoitten välillä mutta vahvasti kuitenkin käsitystä ydinperheestä, jossa mies elättää perheen ja vaimo hoitaa kodin. Nyt korostettiin samanlaisuuden sijasta sukupuoliero. Vaimon tekemän työn tunnustamista ja näkyväksi tekemistä tavoiteltiin vaimon asemaa turvaavissa omaisuus- ja elatussäännöksissä, mutta kotona tehtävä työ muuttui luonteeltaan enemmän yksityiseksi ja hoivan luonteiseksi. Kun maatilatalouden

emäntä aiemmin oli ollut toinen 'johtaja' kotitalouden hierarkiassa ja piikojen työn ohjaaja emännänvaltansa nojalla, nyt koko tuo ajattelutapa kumottiin ja emännän asema rinnastui kotirouvan asemaan samalla kun piikojen työ siirtyi hänelle. Ja vaikka avioliittolaki vahvisti vaimon oikeudellisen itsenäisyyden, ajan muussa lainsäädännössä (esimerkiksi verotusta koskevassa) lähdettiin sellaisesta ydinperheajatuksesta, jossa vaimo oli mieheen nähden epäitsenäinen. Kuvaavaa on, että vasta vuoden 1929 avioliittolain tuli myös pakolliseksi ottaa miehen nimi perheen yhteiseksi nimeksi, mikä ei suinkaan ollut tavallista maaseudulla. Länsi-Suomessa käytettiin patronymien ohella talonnimiä, Itä-Suomessa periytyviä sukunimiä, joita ei muutettu avioituessa.

Avioliittolaki säädettiin aikana, jolloin hyvinvointivaltiosta ei vielä edes haaveiltu. Vuoden 1919 hallitusmuotoon kirjattu käsitys perusoikeuksista oli hengeltään liberaalinen, eli yksilöiden vapautta ja omaisuuden suojaa korostava, mutta kuitenkin ulottuvuudeltaan melko kapea nykyisiin ihmisen ja perusoikeuksiin verrattuna ja enemmänkin viranomaisten toiminnan lakisidonnaisuutta kuin yksilöiden oikeuksia korostava.³⁰ Lainsäädännössä korostui siis toisaalta yksityisten ihmisten omaisuudensuoja, vapaus tehdä sopimuksia ja muita oikeus-

27. Tulo- ja omaisuusverolaki (ETOL) 5.12.1924 7 §, TOL 19.11.1943/888, 11 ja 19 §. 1920-luvun verolainsäädäntö lähti ajan tilanteesta, jossa aviomies oli vaimonsa edusmies. Jos vaimolla oli tuloja tai omaisuutta omassa hallinnassaan, ne verotettiin yksilöllisesti. Yhteisverotus jatkui kuitenkin myös edusmiehyden lakkauttamisen jälkeen.

28. Laki maatalousyrittäjien eläkelain muuttamisesta 20.9.1974/751.

29. Ann-Catrin Östman (1998), *Den betydelsefulla och betydelsfyllda mjölken. Om ett möte mellan kön, arbete och modernisering*. Kirsti Niskanen (red) *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*. Stockholm Studies in Economic History 31, 100–122; Ann-Catrin Östman (2000), *Mjölken och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt jordbrukssambälle ca 1870–1940*. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 209 ss; Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 164, Helsinki: Suomen Historiallinen seura, 212, 218; Niskanen (2001).

30. Perusoikeuksien kehityksestä ja nykytilasta Pekka Hallberg et. al. (1999) *Perusoikeudet*. Helsinki: WSLT.

toimia (mikä oli avioliittolainkin pääasiallinen sisältö), toisaalta oikeusvaltiollisuus eli julkisen vallan käytön sidonnaisuus lakiin. Ruotsissa ja muissa Pohjoismaissa samaan aikaan yleistynyt suuntaus, jonka mukaan lailla piti myös ohjata ja muuttaa yhteiskuntaa ('sosiaalinen insinööritaito') ja turvata sekä tasa-arvo että kaikkien kansalaisten hyvinvointi ei monistakaan syistä saanut jalansijaa Suomessa ennen kuin 1960-luvulla.

Pohjoismainen malli II: Sosiaalisen kansalaisuuden rakentaminen

Sodanjälkeinen siirtoväen ja rintamasotilaiden asuttaminen loi erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomeen laajan pienviljelijöiden joukon, joiden toimeentulo oli hyvin niukkaa. Sekä miehen että vaimon työtaakka oli suuri. Miehet tavallisesti ansaitsivat lisätuloja metsätöissä, vaimot hoitivat karjan ja muut tavalliset tilan työt. Virallisesti vaimon työpanos oli kuitenkin näkymätön, sillä mies oli varsinainen maatalousyrittäjä, jonka lukuun tilan kaikki tulo kirjattiin. Perheet olivat myös suuria, mikä lisäsi entisestään naisten työtaakkaa ja myös terveysriskejä. Hankittavan maan hintaa tai siihen saatua lainaa alennettiin lasten lukumäärän mukaan,³¹ mikä on saattanut osaltaan vaikuttaa syntyvyyteen. Äitiyteen liittyvä sosiaaliturva oli lähes olematonta. Äitiysavustuksen (1941) ja lapsilisäjärjestelmän (1948) tavoitteet olivat pikemminkin väestö- kuin tasa-arvopoliittiset. 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla alettiin luoda ensimmäisiä kattavia sosiaaliturvajärjestelmiä, joissa myös koti-rouvat ja emännät otettiin perusturvan piiriin.³² Koska maatilain emännät eivät ansainneet maataloustuloa, heidän etuutensa jäivät matalan perusturvan tasolle.³³

1960-luvulla alkoi sosiaalisen kansalaisuuden rakentaminen ja ruotsalaistyyppinen 'sosiaalinen insinööritaito'. Yhteiskuntaohjailu lainsäädännön avulla vakiintui myös Suomessa. Samaan aikaan maaseutu alkoi tyhjentyä varsinkin syrjäseuduilta, ja väki siirtyi kaupunkeihin tai Ruotsiin. Viljelijöille alettiin maksaa luopumiskorvauksia. Koulutuksesta tuli väylä sosiaaliseen ja taloudel-

liseen nousuun, ja tämä mahdollisuus oli tärkeä ennen muuta mautilojen tyttärille.

Uusi sosiaaliturvamalli korosti kaikkien itsenäistä toimeentuloa palkkatyön kautta ja sitä kautta itsenäistä sosiaaliturvaa. Naisista tuli teollistuvan maan keskeinen halpityövoima sekä teollisuudessa että julkisella sektorilla. Tämän vuoksi myös työ- ja verolainsäädäntö oli muutettava yksilölliseksi ja tasa-arvoa korostavaksi sekä järjestettävä päivähoitopalvelut.³⁴ Riippuvaisuus yksityisestä elatuksesta pyrittiin minimoimaan eikä puolison elatus ollut enää juuri millään tavoin esillä sen paremmin verokuin avioliittolainsäädännössäkään. Puolisoilla oli (ja on) edelleen avioliittolain mukaan velvollisuus elättää toisiaan, mutta esimerkiksi eron jälkeen tuomitut elatusavut ovat olleet 1970-luvulta lähtien harvinaisia.³⁵

Väliinputoajiksi jäivät kotiäidit ja maatilain emännät. Joitakin yksittäisiä työryhmiä asetettiin pohtimaan perheenemännän sosiaaliturvan parantamista, mutta ne eivät johtaneet muutoksiin. Ansiotuloja vailla olleet vaimot saivat kylläkin perusturvaa sairauden, äitiyden ja vanhuuden aikana, mutta olivat käytännössä täysin riippuvaisia puolisoistaan. Maataloustuloa ei lain mukaan edes voinut jakaa puolisoitten kesken vaimon työpanosta vastaavasti, vaikka nimenomaan maatalouden sitovin työ, karjanhoito, oli lähes täysin emäntien vastuulla.³⁶

31. Asetus maanhankintalain toimeenpanosta 2.6. 1945/506, 231 §.

32. Anneli Anttonen & Jorma Sipilä (2000) *Suomalais-ta sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino, 69.

33. Perheviljelämämaatalouden muutoksista Pirjo Siiskonen (2004) Maatila yrityksenä ja viljelijäperheen kotina. Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika: jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: SKS, 289–311. Pientilain emäntien näkökulmaa valottavat Saara Finni (1973) *Pientilain emäntä*. Jyväskylä: Gummerus ja Marja Nasikila (1982) *Emäntä Suomessa*. Helsinki: Kirjayhtymä.

34. Anttonen & Sipilä (2000) 110–115.

35. Petri Oulasmaa (1994) Puolison elatusapu; Anu Pylkkänen (1994) Puolison elatus sukupuolituneena oikeudellisena ilmiönä. Molemmat teoksessa Kevät Nousiainen et al., *Mistä jääkaappi täyttyy? Yksityisen julkisen elatuksen ongelmia*. Helsinki: Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 42.

36. Tapani Köppä, Anna-Mari Parviainen, Pirjo Siiskonen (1984) *Maatilan emäntä ja tasa-arvo*. TANE: Valituneuvoston kanslian julkaisuja.

Emäntää ei tunnustettu maatalousyrittäjäksi vaan hän oli näkymätön avustava perheenjäsen vailla omia tuloja.³⁷ Kuten esimodernissa yhteiskunnassa, maaomaisuus ja sen miehinen hallinta oli edelleen tärkein maatilana päätöksentekoa ja valtasuhteita jäsentävä tekijä, ei esimerkiksi rahatalous.³⁸

Naisten ihmisoikeudet ja maaseudun naiset

Suomi allekirjoitti vuonna 1980 Yhdistyneiden kansakuntien kaikkinaista naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* (CEDAW) 1979). Sen 14. artiklassa lausuttiin, että valtiot ryhtyvät kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin poistaakseen naisten syrjinnän maaseudulla ja turvatakseen tasa-arvoperiaatteen nojalla naisten osallistumisen maatalouden kehittämiseen ja heidän hyötymisensä siitä. Käsitys syrjinnän poistamisesta oli laaja: se ei käsittänyt vain suoraa syrjivää kohtelua vaan myös velvoitteen muuttua kaikki sellaiset käytännöt ja käytökset, jotka perustuivat ajatukseen jomankumman sukupuolen ylivertaisuudesta tai huonommuudesta ja suoraan tai välillisesti estivät naisia nauttimasta täysistä ihmisoikeuksista (5. artikla a-kohta). Yleissopimuksen tasa-arvokäsite oli siis sekä muodollinen että tosiasiallinen eli tulosten tasaa korostava. Myös sopimuksesta ilmenevä ajatus ihmisoikeuksien jakamattomuudesta korosti sitä, että vapausoikeuksilla ei yksin ole vaikutusta, ellei samalla puututa syrjiviin rakenteisiin ja huolehdi myös ihmisten tosiasiallisista edellytyksistä tehdä itsenäisiä valintoja.

Suomessa yleissopimus käynnisti tasa-arvoasiain neuvottelukunnan toimeksiannosta niin sanotun emäntätutkimuksen vuosina 1980–82. Tutkimuksen tulokset³⁹ olivat melko synkät: emännät eivät useinkaan olleet maatalojen osaomistajia, heidän työnsä ei ollut oikeudellisesti näkyvää ja heidän sosiaaliturvansa ja mahdollisuutensa saada julkisia palveluja olivat heikot. Työnjako tiloilla oli epätasainen, joskin se muutos oli jo ehtinyt tapahtua, että miehet osallistuivat nyt karjanhoitoon. Kuitenkin maatilana

emännän kokonaistyöaika viikossa, 70 tuntia, oli korkein kaikista työntekijäryhmistä. Päätöksenteko oli silti pääasiallisen maatalousyrittäjän, miehen käsissä, ja päätöksenteko tuntui liittyvän ennen muuta omistukseen. Useimmissa tapauksissahan kyse oli miehen perintötilasta.

Tämän raportin jälkeen ryhdyttiin valmistelemaan muutoksia maataloustuloa sekä maatalousyrittäjien sosiaaliturvaa ja -palveluita koskevaan lainsäädäntöön. Laki maatalouslomituksesta annettiin vuonna 1985 (4.1.1985/2) ja vuodesta 1983 lähtien (3.12.882/1982 8 § 3, uudistettuna 29.12.1989/1312 8 d §) maatalousyrittäjäpuolisoiden välillä jaettiin tulo siinä suhteessa kuin he ottivat osaa työhön viljelmällä. Molemmille jaettiin ensin kolmasosa, ja lopun jakamisesta he saivat itse päättää. Jaon tuli siis olla vähintään suhteessa 1/3–2/3.⁴⁰ Vastaava muutos tehtiin tuloverolakiin (30.12.1992/1535, 14 §). Itsenäisen maataloustulon kautta myös emäntä saattoi saada korkeampaa päivärahaa sairaus-, äitiys- tai vanhempainloman aikana, jotka oli laajennettu ulottumaan maatalousväestöön 1980-luvun puolivälissä.

Kuvatut muutokset tapahtuivat jopa ennen kuin perusoikeudet uudistettiin vuonna 1995 ja oikeuksien perustuslaillisesta suojasta tuli lähes kaikkia oikeudenaloja sitova kehikko aivan eri mitassa kuin aiemmin. Perustuslain (1999/731) 22 §:ssä määrätään, että julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Oikeudet voidaan myös saada tehokkaiksi tuomioistuinteitse. Missään muussa Pohjoismaassa ei ole näin kattavaa ja tehokasta perusoikeuksien suojaa. Muutos ei silti ole ollut ongelmaton. Varsinkin sosiaalisten oikeuksien alueella on tapahtunut siirtymä hallintoalamaisuudesta tai yleisistä hyvinvointivaltiollisista tavoitteista markkinapohjaiseen oikeuksien omistajuuteen ja asiakkuuteen, jossa ihmisten on myös tunnettava oikeutensa ja osattava tarvittaessa vaatia niitä. Tulonjakopoliittiset toimet ovat vähentyneet, ja suhteellinen köyhyys on kasvanut 1990-luvulta lähtien.⁴¹

Kysymys oikeuksien omistajien henkilöstä on myös noussut esille aiempaa enem-

män: kuinka taataan, että kaikki voivat nauttia oikeuksistaan yhdenvertaisella tavalla. Vaikka sekä muodollinen että tosiasiallinen tasa-arvo ovat perusoikeusjärjestelmän lähtökohtana, todellisuudessa vaikuttaa siltä, että oikeuksia koskeva painotus on johtanut ihmisten oikeuksien eriytymiseen. Epävakaissa tai epätavallisissa palvelussuhteissa olevat, lapsia hoivaavat tai muuten 'erilaiset' ihmiset saavat yhä vähemmän tukea ja tiivistä työmarkkinakytkentää korostetaan entistä enemmän. Kuntien talouden ongelmat ja eri kuntien taloudellisen kapasiteetin epätasaisuus on ollut yksi samanaikaisista ilmiöistä, joka on merkittävästi lisännyt alueellista epätasa-arvoa varsinkin palvelujen saatavuudessa. Oikeudet ja talous kulkevat siis käsi kädessä, joten nykyisin (sosiaalisista) oikeuksista puhuttaessa puhutaankin enemmän verotuksesta kuin oikeuksien suojasta sinänsä.

Vaikka 1980- ja 1990-luvun oikeudelliset muutokset olivatkin periaatteellisella tasolla erittäin merkittäviä, suurin muutos maataloudessa on sittenkin tapahtunut naisten omien valintojen kautta. Koko maataloudessa työskentelevän väestön määrä on nykyään vähäinen, mutta naisten osuus vieläkin vähäisempi.⁴² Naisten hyvä koulutus ja sitä kautta mahdollisuudet palkkatyöhön ennen muuta julkisella ja kuntasektorilla ovat muuttaneet monin tavoin maatalojen elämää. Ne naiset, jotka tekevät työtä maataloilla, ovat nykyisin maatilayrittäjiä, ja tässä mielessä miehen ja vaimon asema on lähes symmetrinen ja toisiinsa vaihdettavissa. Yhä useammin tila myös hankitaan yhdessä eikä peritä. Uusimpana piirteenä on miesten osallistuminen perinteisiin kotitöihin eli ruokatalouteen ja lasten hoitoon erityisesti silloin, kun puoliso on palkkatyössä. Jos taas emäntä työskentelee tilalla, hänen vastuunsa myös kotitaloudesta on suurempi, mikä tällöin vaikuttaa vähentäväksi maataloustulon perusteeksi laskettavaan tuottavaan työpanokseen.⁴³ Maatalousyrittäjäperheitä kuten mitä tahansa muitakin perheitä koskee kysymys hoivatyön epätasaisesta jakautumisesta. Vanhempainlomia miehet käyttävät harvoin. Suomalaisessa sosiaalipolitiikassa ei ole kuitenkaan halut-

tu puuttua perheiden vapaisiin valintoihin toisin kuin esimerkiksi Ruotsissa, Norjassa ja Islannissa, joissa pakolliset isäkuukaudet ovat muuttaneet hoivamalleja.⁴⁴

Pariarkalaisuuden jatkumo

Historiallinen tarkastelu on tuonut esiin hyvin pitkän modernisaatioprosessin. Tasa-arvo ja yksilön oikeudet ovat kyllä olleet esillä kauan, mutta mistään tasa-arvon pitkistä historiasta ei voida puhua, paremminkin pitkään jatkuneesta patriarkalaisuudesta. Naisen työpanos maataloudessa on aina ollut tärkeä, mutta hänen oikeutensa eivät ole vastanneet sitä. Nainen on ollut paremminkin ylläpitäjä ja välittäjä sukupainotteisessa järjestelmässä kuin itsenäinen oikeuksien omistaja. Naisen tulo näkyviin henkilönä, jolla on itsenäisiä oikeuksia irrallaan suvusta, perheestä ja perhe(maa)taloudesta, on ollut paremminkin vähittäinen prosessi kuin jokin tietty tapahtuma kuten oikeudellinen tai poliittinen täysivaltaisuus. Aina 1960-luvulle asti perheviljelmät olivat pat-

37. Liisa Päivikki Ailio (1975) Selvitys perheenemäntien sosiaaliturvasta. *Perheenemäntien sosiaaliturvan kehittäminen*. TANE: valtioneuvoston julkaisuja 1975:6; Niskanen (2001).

38. Ann-Catrin Östman (1998) on korostanut, että rahaa tuovaa maitotaloutta ei arvostettu yhtä paljon kuin maanviljelystä juuri työn sukupuolikoodauksen vuoksi. Tämän vuoksi markkinaistuminenkaan ei muuttanut maatalouden patriarkalaisuutta.

39. Köppä et al. (1984).

40. Muutosta perusteltiin oikeudenmukaisuudella, sillä aiempi lainsäädäntö (511/1971) oli määrännyt emännän työtulo-osuudelle melko alhaisen ylärajan, mikä ei lähimainkaan vastannut emännän työpanosta karjanhoidossa. Laissa luovuttiin myös nimityksistä isäntä ja emäntä ja siirryttiin käyttämään termiä maatilatalouden harjoittaja. HE 186/1982.

41. Marja Riihelä et al. (2004) On Recent Trends in Economic Poverty in Finland. *New Challenges for the Welfare Society*, toim. Vesa Puuronen et al. Joensuu: Publications of Karelian Institute N:o 142; Raija Julkunen (2006) Universalismista köyhyyspolitiikkaan? *Vääräkirja*, toim. Tuula Helne & Markku Laatu. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

42. Tiina Silvasti (2006) Maatalouden rakennemuutoksen sosiaaliset seuraukset. *Vääräkirja*, toim. Tuula Helne & Markku Laatu. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 222 ja eri kohdin.

43. Riitta Högbäck (2003) *Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla*. Helsinki: SKS; Sireni (2002); Siiskonen (2004).

44. Arnlaug Leira (2002) *Working Parents and the Welfare State. Family Change and Policy Reform in Scandinavia*. Cambridge: Cambridge University Press.

riarkaalisia ja epätasa-arvoisia, kunnes kehittyvä hyvinvointivaltio vähitellen alkoi jossain määrin muuttaa sosiaalisia malleja. Hyvin pitkään sosiaaliturvajärjestelmä kuitenkin lähes sivuutti maataloustyötä tekevät naiset, koska emännän tuottavakin työ samastettiin näkymättömään kotityöhön.

Kansainvälinen paine, tässä tapauksessa CEDAW-sopimus, oli ratkaisevan tärkeä maatilän emännän työn arvon tunnustamisessa. Kuten modernin oikeuden syntyvaiheissa 1800-luvulla, naisen osallistuminen tuottavaan työhön oli lopulta se seikka, jonka nojalla oikeuksia annettiin naisille. 'Avustavista perheenjäsenistä' tehtiin maatiloillakin työntekijöitä ja maataloustulon ansaitsijoita tekemällä näkyväksi se työ, jota tosiasiaassa tehtiin. Tällä tavoin oikeusjärjestelmä konstruoi oikeuksien omistajan nimenomaan taloudellisesti aktiiviseksi ja ansiotyötä tekeväksi henkilöksi.

Tunnustaminen oikeuden henkilöksi on ollut välttämätöntä mutta ei riittävää. Tasa-arvo ymmärrettynä sopeutumiseksi miehiseen henkilöyteen voidaan feminismiin näkökulmasta katsoa jopa haitalliseksi, koska tällöin sivuutetaan kysymys näkymättömästä ja palkattomasta hoivatyöstä sekä niistä monista riippuvaisuus- ja valtasuhteista, joita siihen kytkeytyy. Oikeuksien pitkä historia kertoo, että naisten sovittautuminen miehiseen omistuksen, työn ja julkisen toiminnan malliin ei lopultakaan tuo tosiasialista tasa-arvoa, ellei pysytäväksi ja

ratkaisemaan jännitettä oikeudessa näkyvän ja esillä olevan (esimerkiksi omistus, palkkatyö) sekä oikeuden kannalta näkymättömän välillä, oli sitten kyse hoivasta tai muusta sukupuoleen liittyvästä seikasta. Toisin sanoen muodollinen yhdenvertaisuus ei olekaan pelkästään muodollinen ja tyhjä käsite vaan pitää sisällään substantiivisia merkityksiä ja henkilöihin liitettäviä attribuutteja.⁴⁵ Tässä mielessä pohjoismainen hyvinvointivaltioajattelu ja sosiaaliset oikeudet ovat yksi menestyksekkäimmistä joskaan eivät millään tavoin täydellisistä yrityksistä luoda tosiasialista tasa-arvoa. Kysymykseksi jää, kuinka pitkälle sosiaalisten oikeuksien kehittämisessä on mahdollista mennä. Jos ja kun hyvinvointivaltion taloudellinen perusta rapautuu, kansallisvaltion rooli heikkenee ja globaalien markkinoiden vaikutus lisääntyy, saatetaan yhä enemmän olla tilanteessa, jossa oikeudet ovat jälleen riippuvaisia perheasemasta.⁴⁶

45. Anu Pylkkänen (2005) Construction of Gendered Legal Personhood in the History of Finnish Law. *Less Favored – More Favored: Proceedings from a Conference on Gender in European Legal History, 12th – 19th Centuries*, toim. Grethe Jacobsen, Inger Dübeck, Heide Wunder. Copenhagen: The Royal Library. Sähköinen julkaisu osoitteessa http://www.kb.dk/kb/publikationer/fundogforskning/online/artikler/21_Pylkkanen.pdf

46. Erityisesti oikeus maahan on maailmanlaajuisesti merkittävä naisten ihmisoikeuksia koskeva kysymys. Shaha Razavi. (2003) Introduction: Agrarian Change, Gender and Land Rights. *Journal of Agrarian Change*, Vol 3 Nos. 1 and 2, January and April 2003, 2–32.